

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

12788

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

Kavod and Oneg Shabbat (unit #5)

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

Havdalah

Unit #31

The word **הבדלה**, **Havdalah**, means 'distinction' or 'differentiation'. The Torah instructs us to differentiate between the way we live our everyday lives and the way we conduct ourselves on Shabbat.

The Havdalah is a ceremony testifying to this. As we will learn, it has two functions: both blessing Hashem and announcing our acceptance and participation in this distinction, and also a departure ceremony from the sanctity of Shabbat.

The source of the Mitzvah of Havdalah

Is Havdalah de'Oraita?

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד א

זכור את יום השבת לקדשו - זוכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מנין - תלמוד לומר זכור את יום השבת

We have already seen this analysis of the *pasuk*. In unit #29 it raised the question of the obligation of making Kiddush during the day.

Some Rishonim had a different version:

רמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה א

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה

The Rambam seems to connect Kiddush to Havdalah. Shabbat is bookended by these two: Kiddush upon Shabbat's beginning, Havdalah as it ends. This way we honor Shabbat as it descends upon us, and make an appropriate departing ceremony.

It seems that the Rambam saw these two as part of one system, derived from the same *pasuk*, as the Rambam explains:

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קנה

והמצוה הקנייה היא שצונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו, נזכור במ גודל היום הזה ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. והוא אמרו יתעלה 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר, זכרהו זכר קדושה והגדלה. וזו היא מצות קדוש. ולשון מכילתא זכור את יום השבת לקדשו קדשהו בברכה. ובביאור אמרו (פסחים קו א) זכרהו על היין. ואמרו גם כן קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו. כלומר ההבדלה שהיא גם כן חלק מזכירת שבת מתוקנת ומצווה

Also the interpreter (we have learned about in unit #29) explains:

רש"י מסכת נזיר דף ד עמוד א

והרי מושבע ועומד עליו מהר סיני הוא - דכתיב זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין אין לי אלא בכניסתו ביציאתו מנין ת"ל כו'

The Netziv says that the Geonim had this version of the *drasha*:

העמק שאלה שאילתא קסו אות א

בכתב יד איתא "אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? ת"ל את יום. והכי הוי הנוסחא בספרו של רבינו לפני רי"ט הזקן בספר המכריע סימן ע"א שהביא נוסחא בריש מסכת נזיר, (ו"ז"ל) ... דכתיב זכור את יום השבת, זכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? ת"ל את יום, וזו הגירסא מצאתי כתובה גם בשאלתות דרב אחאי גאון, עכ"ל

The Smag also said that the Mitzvah of Havdalah is based on a pasuk, albeit a different one:

ספר מצוות גדול עשין סימן כט

שני מקראות יש: בדברות הראשונות – 'זכור', ובדברות אחרונות – 'וזכרת', להטעינו שתי זכירות – אחת בתפלה, ואחת על הכוס, בין בכניסתו בין ביציאתו. ואני אומר כי שתי הזכירות, אחת בכניסתו היא זכור, ואחת ביציאתו היא וזכרת, שנכתב בפרשת שמור שאומר במדרש שנאמר על יציאת שבת

In the ten commandments that are in Devarim, It says the following:

דברים פרק ה פסוקים י"ב-ט"ו

(יב) שמור את יום השבת לקדשו כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

(יג) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכֶתֶךָ :

(יד) וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וְעַמְּתֶךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרֶךָ וְכָל בְּהֵמַתֶּךָ וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ כַּמּוֹד :

(טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם וּבִזְרַע נְטוּיָה עַל פְּנֵי צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת :

On the one hand, it starts with שמור – זכור. A form of זכור is used later on – חכרת כי עבד היית.

We've learned *midrahsim* that discuss the distinction between these two:

מדרש תנאים לדברים פרק ה פסוק יב

'זכורי' – עד שלא יכנס, להוסיף עליו מן החול בתחלתו, 'שמור' – משיכנס להוסיף עליו מן החול ביציאתו

This midrash refers to these two directives as meant to protect Shabbat and ensure that it is not desecrated. To this end, we must add time before and after Shabbat. Read this way, the verse in Shemot refers to "defending" Shabbat in this manner as it approaches, and the verse in Devarim refers to doing the same as it leaves.

The Smag takes this to mean that חכרת refers to the שמור, the parallel directive to זכור. Therefore, there is a connection between זכור-חכרת, reflected in the midrash through the idea of שמור וזכור.

❖ **הרחבות** – other possible readings in the *midrash*

תלמוד בבלי מסכת שבועות דף יח עמוד ב

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המבדיל על היין במוצאי שבתות - הויין לו בנים זכרים, דכתיב: להבדיל בין הקדש ובין החול, וכתוב התם: להבדיל בין הטמא ובין הטהור, וסמך ליה: אשה כי תזריע

This verse in Vayikra adds a new direction. Rabbi Yochanan refers to the juxtaposition of the Halachot regarding childbirth to the directive להבדיל – to differentiate. It is noteworthy that the chapter in Vayikra has nothing to do with Shabbat – it refers to certain Halachot pertaining to the Kohanim and the Mishkan. It seems that Rabbi Yochanan understood that the directive, להבדיל, is a general one. This has implications on both sides: on the one hand, it isn't specific to the Mishkan. On the other hand, it isn't uniquely a part of Shabbat. Perhaps the point of transit from Shabbat to the regular weekday is a good opportunity to celebrate that, but it isn't inherently a Shabbat commandment (unlike the Rambam or Smag's derivation).

The Magid Mishne says that this is the source for the *de'Oraita* obligation of Havdalah:

מגיד משנה הלכות שבת פרק כט הלכה א

אף על גב דבגמרא פ' ערבי פסחים (דף ק"ו) אין שם אלא זכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא בלילה וכו', מ"מ ילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל כמ"ש פרק ידיעות הטומאה (שבועות י"ח):

To sum up the sources we've learned so far:

According to the Rambam: זכור is a directive to bookend Shabbat with Kiddush and Havdalah. In essence these are two sides of the same Mitzvah.

Smag: זכור – Kiddush. וזכרת – Havdalah. These are two parallel Mitzvot that are part of Shabbat (possibly completing each other, but not the same Mitzvah).

Magid Mishne – ולהבדיל – a general directive to have a ceremony of differentiation. This Mitzvah is not essentially a part of Shabbat at all.

The Gemara tells us that Rav Asi used to make Havdalah between first and second day Yom Tov. The Ritva asks – is this not a *Bracha le'vatala*?

חידושי הריטב"א מסכת ביצה דף ד עמוד ב

משום ספיקא היכי מחית נפשיה לומר הבדלה, ובספק ברכה שאינה צריכה, שיש בה משום לא תשא!?! ותירץ כי באמצע התפלה היה מבדיל והיה חותם בברכת יום טוב. ואי נמי ... דאיסור ברכה לבטלה דרבנן היא ... ותיוב הבדלה מדאורייתא בין קדש לחול, וכיון שכן שפיר איכא לברוכי על הספק דכל ברכות של תורה אם הוא ספק, יכול לברך על ספקן

The first answer is that he added a mention of Havdalah during the davening, so no extra Bracha was made. The second says that generally we worry about *Bracha le'vatala* because that the alternative is abstaining from reciting a Bracha, which is only *de'Rabanan* in the first place. But Havdalah is *de'Oraita*, so one may *machmir* and recite the Bracha of Havdalah. Note that the first possibility the Ritva raises does not necessarily say that Havdalah is *not de'Oraita*.

Mentioning yetziat Mitzraim

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיז עמוד ב

אמר רב אחא בר יעקב: צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. כתיב הכא למען תזכר את יום וכתוב התם זכור את יום השבת לקדשו

Rav Acha says that one must mention in Kiddush, based on the similar wording, זכור, in the two verses. The Minchat Chinuch asks: according to the Rambam and Smag, who derived the obligation of Kiddush from the directive זכור, why does the same not apply to Havdalah?

מנחת חינוך מצוה לא

לכאורה כיון דילפינן מג"ש דצריך הזכרת יציאת מצרים, אם כן, להסוברים דגם הבדלה דאורייתא, דהוי בכלל זכירה, למה לא תיקנו להזכיר יציאת מצרים?

GRSZ Oierbach answers:

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשמט) פרק נח הערה יח

שמעתי מהגרש"ז אויערבך דנראה לו דכיוון שאם נאמר הבדלה היא מדאורייתא, הרי זה נלמד מקרא ד"זכור את יום השבת לקדשו". וכיוון דכן, נראה שגם הר"מ נתכוון דסגי במה שמזכירים פעם אחת בקידוש של תחילת השבת

As we learned, the Rambam does not see the Havdalah as a standalone Mitzvah. It is part of a system – Kiddush at one end, Havdalah at the other. Therefore, it is sufficient to mention the exodus once, in Kiddush, to say that we have mentioned it in the זכור system of Kiddush-Havdalah.

This answers the Rambam's source. The Maggid Mishne does not require an answer – he learned Havdalah as a general Mitzvah of differentiation. What about the Smag? The Smag saw Havdalah as part of the Shabbat system, but separate from Kiddush.

In fact, according to the Smag the question seems more difficult. The *pasuk* he bases it on says: זכרת חרות כי עבד היית במצרים. Shouldn't this be a greater reason to mention the exodus?

But perhaps the verse is saying the exact opposite. The *pasuk* is saying that we must remember the hardships of slavery, and therefore give our servants a rest as well. It may be inappropriate to focus on exodus when we are explicitly instructed to act based on the memory of slavery.

As opposed to all of the above Rishonim, the Meiri says that many Rishonim say that Havdalah is *de'Rabanan*.

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף כ עמוד ב
יש מפרשים שאין חיוב הבדלה אלא מדברי סופרים

Women and Havdalah

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

אמר רב אדא בר אהבה: נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. - אמאי? מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! - אמר אבוי: מדרבנן. - אמר ליה רבא: והא דבר תורה קאמר! ועוד, כל מצות עשה נחייבינהו מדרבנן! - אלא אמר רבא: אמר קרא זכור ושמור - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה - איתנהו בזכירה

The Gemara says that women are obligated in Kiddush, as the "negative" obligation, refraining from desecrating Shabbat, applies to them, so too the "positive" element of Kiddush applies to them.

How would this affect a woman's obligation to say Havdalah?

According to the Rambam and Smag, it would seem that women are obligated to make Havdalah as part of the Shabbat system. Just as Kiddush applies to them as part of the Shabbat system, so should Havdalah. The Meiri reflects this opinion:

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

הנשים חייבות בקידוש היום מן התורה אף על פי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא וטעם הדבר דכתיב זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה ונשים הואיל וחייבות בשמירה בזכירה. הבדלה אף היא בכלל קדוש וגדולי המחברים מנאוה מצות עשה עם הקדוש ובכלל זכירה ולדעת זה הבדלה מן התורה כקדוש ונשים חייבות בה כקדוש. ויש מפרשים שאין חיוב הבדלה אלא מדברי סופרים אף לאנשים ומי"מ נשים חייבות בה מדברי סופרים כאנשים שתקנת חכמים בהבדלה כמצוות התורה בקידוש

What would the Maggid Mishne say? On the one hand, the obligation is not inherently connected to Shabbat. So if it is time bound, women should be exempt. It is performed at the meeting point between Shabbat and the weekday, a moment where חול וקודש meet, seeming to be time-bound. On the other hand, it is not clear that it is inherently time bound.

The Orchot Chaim reflects this approach:

אורחות חיים חלק א הלכות הבדלה אות יח

כתב הר"ש ז"ל נשים אין מבדילות לעצמן, דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת, אלא רבנן אסמכוה אקרא

Havdalah is not inherently connected to Shabbat, so women are not obligated to make Havdalah.

The Rema says it is best that women refrain from reciting Havdalah themselves, for this reason:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצו סעיף ה

נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש, ויש מי שחולק הגה: ע"כ לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים. השולחן ערוך מביא מחלוקת אם הנשים חייבות בהבדלה, והרמ"א כותב שלאור המחלוקת לא יבדילו לעצמן.

But Does the Rema not allow women to recite Brachot on time bound Mitzvot?

רמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפט סעיף ו

המנהג שהנשים מזכירות על מצות עשה שהזמן גרמא

In the context of blowing Shofar on Rosh Hashanah, clearly a time-bound Mitzvah, the Rema says that women may choose to recite such Brachot!

❖ **הרחבות** – the macholoket regarding women reciting time-bound Mitzvot

The Bach refutes the Rema's ruling based on this inconsistency:

ב"ח אורח חיים סוף סימן רצו

ושארי ליה מאריה! למה לא יבדילו לעצמן? דבין שהנשים חייבות מן התורה, ובין שהן אינם חייבות מדבר תורה אלא מדברי סופרים, ואפילו אינם חייבות כלל אפילו מדברי סופרים, למה לא יבדילו להוציא את עצמן מה שהן חייבות מדבר תורה או מדברי סופרים? ואפילו אינם חייבות כלל, מכניסות עצמם בחיוב, כמו בשופר ולולב, וכי היכי דמזמנות לעצמן, הכי נמי מבדילות לעצמן במכל שכן!! אלא הדבר ברור ד"אינן מבדילות לעצמן" פירושו – אינן צריכות להבדיל לעצמן, דחיובא דרבנן אינו אלא באנשים ולא בנשים. ומיהו המנהג הוא דאפילו כשהן לעצמן חייבין בהבדלה ושומעין הבדלה מפי אנשים, ומכל מקום, אם האשה יכולה להבדיל בעצמה – מבדלת בעצמה, ואפילו יש שם אנשים שיכולה לשמוע מפייהם, אפילו הכי רשאה ושלטאה להבדיל לעצמה

Even according to those Rishonim, women may not be obligated to make Havdalah. But Ashkenazim rule that women may choose to recite blessings they are not obligated in! So even according to those Rishonim, there is no reason for a woman to not make Havdalah herself.

The Taz (Bach's son in law) justifies the Rema's position:

ט"ז אורח חיים סימן רצו ס"ק ז

אף באנשים אינו אלא דרבנן ע"כ הנשים לא יברכו ע"ז ול"ד ללולב ושופר דמברכות כמ"ש רמ"א ס"י תקפ"ט שהמנהג שהנשים מברכות על מ"ע שהזמן גרמא כו' שאני התם דהחויב אצל אנשים הוא דאורייתא משא"כ כאן יש תרתי לפטור שהוא מדרבנן אפילו באנשים והוא מצות עשה שהזמן גרמא

The Taz says that Mitzvot that are de'Oraita, and women are exempt from, women may choose to recite their Brachot. But if the Mitzvah is merely de'Rabanan, and a woman is exempt from it, she may not recite it.

The Magen Avraham makes a more fundamental distinction:

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצו סעיף ח

אפשר דדעת רמ"א: במצוה שיש בה עשיה – רשאי לעשות ולברך, אבל בדבר שאין בה אלא הברכה, כגון כאן, אין רשאות

When it comes to Shofar, for example, the mitzvah is blowing the Shofar. The Bracha affects the Mitzvah, but it is an ancillary part of it. Once they choose to do the Mitzvah, they might as well add sanctity to it by reciting the blessing. Havdalah, on the other hand, does not have this duality. The blessing itself is the Mitzvah. Regarding Havdalah, we cannot say that she "might as well" add the blessing. What to? There is no other part, apart from the blessing. When it comes to such blessings, the Rema says that a woman cannot choose to recite it.

As clever as this explanation may be, the Magen Avraham sided with the Bach, against the Rema:

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצו סעיף ח

והעיקר כדברי ב"ח

As did Graz of Liadi:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן רצו

הנשים עצמן יכולות להבדיל לעצמן אף אם הם פטורות, כמו שהן יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא שמקיימות, שאינה ברכה לבטלה ... ומכל מקום אין לאיש לצאת ידי חובתו בשמיעת הבדלה מאשה כדי לחוש לסברא הראשונה

And Rav Ovadia:

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן כג אות טו

מסקנא דדינא שהעיקר להלכה דנשים חייבות בהבדלה

The SSK is less decisive. But he agrees that it is preferable that a woman make Havdalah for herself than that a man will recite it a second time solely for her sake:

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשמט) פרק נח סעיף טו

לכתחילה לא תבדיל האישה לעצמה, אלא תשמע הבדלה מן האיש המבדיל. עם זאת, אם היא מתפללת תפילת ערבית, עליה לומר "אתה חוננתנו" בברכת הדעת ... וכן אם רצונה לעשות מלאכה לפני שתשמע הבדלה או לפני שהבדילה בתפילה, תאמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול".

סעיף טז

אישה שאין לה מי שיוציאה ידי חובת הבדלה, תבדיל לעצמה ותשתה מן היין, כדי לא לבטל מצוות הבדלה

סעיף יז

איש אשר כבר הבדיל לעצמו ... מחלוקת הפוסקים אם מותר לו להבדיל בשביל האישה. לכן, אם אין שם איש שלא הבדיל עדיין – מוטב שתבדיל היא לעצמה.

In Summary:

We learned three main sources that the Rishonim presented for the mitvah of Havdalah:

According to the Rambam: זכור is a directive to bookend Shabbat with Kiddush and Havdalah. In essence these are two sides of the same Mitzvah.

Smag: זכור – Kiddush. וזכרת – Havdalah. These are two parallel Mitzvot that are part of Shabbat (possibly completing each other, but not the same Mitzvah).

Magid Mishne – ולהבדיל – a general directive to have a ceremony of differentiation. This Mitzvah is not essentially a part of Shabbat at all.

The Meiri cited opinions that say that it is a Mitzvah mi'Derabanan.

We learned a couple of possible ramifications to the difference is sources:

Mentioning *yetziat Mitzraim*

In the Gemara in Pesachim (117b) Rav Acha says that one must mention *yetziat Mitzraim* in Kiddush, based on the similar wording, זכור, in the two verses.

The Minchat Chinuch asks: according to the Rambam and Smag, who derived the obligation of Kiddush from the directive זכור, why does the same not apply to Havdalah?

Let's answer this according to the three opinions we've learned:

According to the Maggid Mishne, there is no question.

According to the Rambam, Havdalah is not a standalone Mitzvah. It is part of a system – Kiddush at one end, Havdalah at the other. Therefore, it is sufficient to mention the exodus once, in Kiddush, to say that we have mentioned it in the זכור system of Kiddush-Havdalah.

According to the Smag, presumably the question is even harder. The *pasuk* he bases the obligation of Havdalah says: וזכרת כי עבד היית במצרים. Shouldn't this be a greater reason to mention the exodus?

We proposed that the verse is saying the exact opposite. The *pasuk* is saying that we must remember the hardships of slavery, and therefore give our servants a rest as well. It may be inappropriate to focus on exodus when we are explicitly instructed to act based on the memory of slavery.

Women and Havdalah

The Gemara (Brachot 20b) says that women are obligated in Kiddush, as the "negative" obligation, refraining from desecrating Shabbat, applies to them, so too the "positive" element of Kiddush applies to them.

According to the Rambam and Smag, it would seem that women are obligated to make Havdalah as part of the Shabbat system as well. Just as Kiddush applies to them as part of the Shabbat system, so should Havdalah. The Meiri reflects this opinion.

What would the Maggid Mishne say? On the one hand, the obligation is not inherently connected to Shabbat. So if it is time bound, women should be exempt. It is performed at the meeting point between Shabbat and the weekday, a moment where הול וקודש meet, seeming to be time-bound. On the other hand, it is not clear that it is inherently time bound.

The Orchot Chaim rules that women should not make Havdalah for themselves. The Rema concurs.

The Achronim point out that the Rema seems inconsistent. In the context of blowing Shofar on Rosh Hashanah, clearly a time-bound Mitzvah, the Rema says that women may choose to recite such Brachot!

The Bach refutes the Rema's ruling based on this inconsistency. The Magen Avraham, Graz of Liadi and Rav Ovadia concur.

The Taz and Magen Avraham explain the distinction between the Rema's rulings (while still disagreeing with his Halachic conclusion):

Taz: Women may recite Brachot only for *Mitzvot mi'Deoraita*.

Magen Avraham: When it comes to Shofar, for example, the mitzvah is blowing the Shofar. The Bracha affects the Mitzvah, but it is an ancillary part of it. Once they choose to do the Mitzvah, they might as well add sanctity to it by reciting the blessing. Havdalah, on the other hand, does not have this duality. The blessing itself is the Mitzvah. Regarding Havdalah, we cannot say that she "might as well"

add the blessing. What to? There is no other part, apart from the blessing. When it comes to such blessings, the Rema says that a woman cannot choose to recite it.

SSK says it is preferable that a man recite the Havdalah for both himself and a woman, but if the man has said or heard Havdalah already, the woman should recite for herself.

The dual Havdalah – in davening and on the cup

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד א

אמר ליה רב שמן בר אבא לרבי יוחנן מכדי אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות, נחזי היכן תקון. - אמר ליה: בתחילה קבעוה בתפלה, העשירו - קבעוה על הכוס, הענו - חזרו וקבעוה בתפלה, והם אמרו: המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס ... תני רב אחא אריכא קמיה דרב חיננא: המבדיל בתפלה משובח יותר ממי שיבדיל על הכוס, ואם הבדיל בזו ובזו - ינוחו לו ברכות על ראשו

The Gemara teaches us that the Mitzvah of Havdalah has gone through transition several times. Even if we say that it is a Mitzvah *de'Oraita*, Chazal are instructed to define how to execute the Mitzvah.

The conclusion is that Havdalah can be recited either on the cup or in davening, preferably both.

The Gemara explains that for this reason, if one forgot to mention Havdalah in davening, he is not required to correct his omission, since he can simply correct it by making Havdalah on a cup of wine:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד א

טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים ושאלה בברכת השנים - מחזירין אותו, והבדלה בחונן הדעת - אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס! - לא תימא מפני שיכול לאומרה על הכוס אלא אימא מפני שאומרה על הכוס ... בעא מיניה רב חסדא מרב ששת: טעה בזו ובזו מהו? - אמר ליה: טעה בזו ובזו - חוזר לראש

Rav Chisda asks Rav Sheshet – what about if he got both wrong? Rav Sheshet responds that in that case, he must repeat.

This is a very cryptic conversation, that led to different interpretations in the Rishonim:

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף לג עמוד א

טעה בזו ובזו – שהתפלל, ושכח, ונזכר, וסמך על של כוס, ונמצא שאין לו כוס. וענין השאלה – מי אמרין הואיל ואין לו כוס – חוזר ומתפלל, או דלמא – הואיל ואידחי, על סמך הכוס ונמצא שאין לו, אדחי. ומסיק ליה דחוזר לראש, ר"ל – שחוזר ומתפלל

The Meiri explains as follows: If one forgot to recite Havdalah in davening, and he does not have a cup, he must repeat the davening. Otherwise how will he recite Havdalah? The question was referring to one who forgot in davening, continued davening assuming that he could do it later with a cup, and then realized that he does not have wine. Do we say that since his choice to finish davening is legitimate, albeit mistaken, he does not need to repeat the davening? The answer is that he does.

The Rosh explains differently. The Halacha is that one may not eat until he has made Havdalah. The Rosh bases the Gemara's question on this point:

רא"ש מסכת ברכות פרק ה סימן יד

בעא מיניה רב חסדא מרב ששת: טעה בזו ובזו מהו? כגון שאכל קודם שהבדיל, אף על גב דאמרין בפסחים (דף קה) טעם – מבדיל, מכל מקום באיסור אכל. אמר ליה: חוזר לראש

The Rosh explains that Rav Chisda's question is: If one omitted Havdalah in his davening, and then ate before making Havdalah, would that require him to repeat the davening? The answer is that he should.

It seems that the Amoraim are saying that there is a difference between forgetting Havdalah, and ignoring it.

The Rashba suggests another such mistake:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף לג עמוד א

טעה בזו ובזו, פירוש כגון שלא הבדיל בתפלה ואכל או עשה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס דכיון שטעה אפילו בכוס והוא צריך לחזור ולשלם הרי הוא חוזר לכסדרן

The Rashba says the same would apply to one who omitted Havdalah in davening and then transgressed Shabbat before making Havdalah.

❖ הרחבות – alternative explanations to the Gemara

The Shulchan Aruch quoted the Meiri and the Rosh:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצד סעיף א

אומרים הבדלה בחונן הדעת, ואם טעה ולא הבדיל – משלים תפלתו ואינו חוזר, מפני שצריך להבדיל על הכוס. ואם טעם קודם שהבדיל על הכוס צריך לחזור ולהבדיל בתפלה

סעיף ב

טעה ולא הבדיל בתפלה, ואין לו כוס בלילה, וסובר שאף למחר לא יהיה לו, צריך לחזור ולהתפלל.

❖ הרחבות – why must davening be repeated, instead of davening the following morning?

Rabbi Akiva Eiger and the Eliya Raba say that the Rashba and Rosh are in agreement, therefore we should rule as the Rashba as well:

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן רצד

ואם טעם קודם שהבדיל או עשה מלאכה. כן הוא בחי' רשב"א

אליה רבה סימן רצד ס"ק ה

שטעם וכו'. או עשה מלאכה קודם שהבדיל (חידושי רשב"א), מיהו אם אמר "המבדיל" אין צריך לחזור

The Eliya Raba says that if one said the minimal Bracha, ברוך המבדיל, he did not ignore the need to say Havdalah, and therefore does not repeat davening.

The Biur Halacha (294:1) and the SSK (59:7) say that if one ate before Havdalah, he should repeat davening, but not if he did a *melacha* before davening. What is the difference between these two?

Based on the Griz (Shabbat chapter 29:5) this may be the distinction: performing a *melacha* before Havdalah is a desecration of Shabbat. We must not do melachot until after we've said Havdalah. Eating before Havdalah is a "desecration", demonstrating disdain, to Havdalah. So the first may be a desecration of Shabbat, but the fine one must pay for that error has nothing to do with Havdalah. The second is a Havdalah error, therefore the fine of repeating davening to ensure saying Havdalah is appropriate.

Details in where Havdalah can be made up in davening

The SSK lists all of the opportunities one has to make up the missed Havdalah:

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשמט) פרק נח סעיף יא

שכח להבדיל בתפילה ואין לו במה להבדיל בלילה, והוא יודע שגם למחרת לא יהיה לו במה להבדיל, דינו כדלהלן:

- א. אם נזכר ששכח להבדיל אחרי שהזכיר את שם ה' שבחתימת ברכת הדעת, יסיים "למדני חקיד", ויאמר "אתה חוננתנו", ויסיים ברכת "חונן הדעת".
- ב. אם כבר סיים את הברכה, ונזכר קודם שהתחיל ברכת התשובה – יאמר שם "אתה חוננתנו" בלי סיום הברכה, וימשיך בברכת התשובה.
- ג. נזכר לפני שהגיע לברכת "שומע תפילה" – יאמרנה בברכה זו אחרי "אל תשיבנו".
- ד. נזכר אחרי שהזכיר את שם ה' של ברכת "שומע תפילה", יסיים "למדני חקיד".
- ה. נזכר אחרי שסיים את ברכת "שומע תפילה" קודם שיאמר "רצה" – יאמר שם "אתה חוננתנו" בלי סיום הברכה, וימשיך בברכה העבודה.
- ו. נזכר אחרי שהתחיל לומר "רצה" – יחזור לברכת הדעת.
- ז. נזכר רק אחרי שאמר "יהיו לרצון" שבגמר התפילה – הרי זה כעוקר רגליו, וחוזר לראש התפילה.

1. One can stop before finishing the Bracha of חונן הדעת, say למדני חקיד, and say אתה חוננתנו there.
2. If he finished the Bracha, he can say אתה חוננתנו before beginning the following Bracha.
3. שומע תפילה may be recited in the middle of אתה חוננתנו.

4. If the end of that Bracha was reached as well, he may say למדני חוקיך and say אתה חוננתנו and then recite the Bracha again.
5. If שומע תפילה was already recited, one can say אתה חוננתנו before beginning the following Braacha.
6. After beginning רצה, one who cannot make Havdalah that evening should return to אתה חונן and say that entire section of davening again.
7. If he said יהיו לרצון אצרי פי, and he will not have wine for Havdalah that evening, he should return to the beginning of davening.

רבנות –
סימן רצ"ד-רצ"ט

In summary

Is Havdalah de'Oraita?

We learned three main sources that the Rishonim presented for the mitvah of Havdalah:

According to the Rambam: זכור is a directive to bookend Shabbat with Kiddush and Havdalah. In essence these are two sides of the same Mitzvah.

Smag: זכור – Kiddush. וזכרת – Havdalah. These are two parallel Mitzvot that are part of Shabbat (possibly completing each other, but not the same Mitzvah).

Magid Mishne – ולהבדיל – a general directive to have a ceremony of differentiation. This Mitzvah is not essentially a part of Shabbat at all.

The Meiri cited opinions that say that it is a Mitzvah mi'Derabanan.

We learned a couple of possible ramifications to the difference in sources:

Mentioning yetziat Mitzraim

In the Gemara in Pesachim (117b) Rav Acha says that one must mention *yetziat Mitzraim* in Kiddush, based on the similar wording, זכור, in the two verses.

The Minchat Chinuch asks: according to the Rambam and Smag, who derived the obligation of Kiddush from the directive זכור, why does the same not apply to Havdalah?

Let's answer this according to the three opinions we've learned:

According to the Maggid Mishne, there is no question.

According to the Rambam, Havdalah is not a standalone Mitzvah. It is part of a system – Kiddush at one end, Havdalah at the other. Therefore, it is sufficient to mention the exodus once, in Kiddush, to say that we have mentioned it in the זכור system of Kiddush-Havdalah.

According to the Smag, presumably the question is even harder. The *pasuk* he bases the obligation of Havdalah says: וזכרת כי עבד היית במצרים. Shouldn't this be a greater reason to mention the exodus?

We proposed that the verse is saying the exact opposite. The *pasuk* is saying that we must remember the hardships of slavery, and therefore give our servants a rest as well. It may be inappropriate to focus on exodus when we are explicitly instructed to act based on the memory of slavery.

Women and Havdalah

The Gemara (Brachot 20b) says that women are obligated in Kiddush, as the "negative" obligation, refraining from desecrating Shabbat, applies to them, so too the "positive" element of Kiddush applies to them.

According to the Rambam and Smag, it would seem that women are obligated to make Havdalah as part of the Shabbat system as well. Just as Kiddush applies to them as part of the Shabbat system, so should Havdalah. The Meiri reflects this opinion.

What would the Maggid Mishne say? On the one hand, the obligation is not inherently connected to Shabbat. So if it is time bound, women should be exempt. It is performed at the meeting point between Shabbat and the weekday, a moment where *הול וקודש* meet, seeming to be time-bound. On the other hand, it is not clear that it is inherently time bound.

The Orchot Chaim rules that women should not make Havdalah for themselves. The Rema concurs.

The Achronim point out that the Rema seems inconsistent. In the context of blowing Shofar on Rosh Hashanah, clearly a time-bound Mitzvah, the Rema says that women may choose to recite such Brachot!

The Bach refutes the Rema's ruling based on this inconsistency. The Magen Avraham, Graz of Liadi and Rav Ovadia concur.

The Taz and Magen Avraham explain the distinction between the Rema's rulings (while still disagreeing with his Halachic conclusion):

Taz: Women may recite Brachot only for *Mitzvot mi'Deoraita*.

Magen Avraham: When it comes to Shofar, for example, the mitzvah is blowing the Shofar. The Bracha affects the Mitzvah, but it is an ancillary part of it. Once they choose to do the Mitzvah, they might as well add sanctity to it by reciting the blessing. Havdalah, on the other hand, does not have this duality. The blessing itself is the Mitzvah. Regarding Havdalah, we cannot say that she "might as well" add the blessing. What to? There is no other part, apart from the blessing. When it comes to such blessings, the Rema says that a woman cannot choose to recite it.

SSK says it is preferable that a man recite the Havdalah for both himself and a woman, but if the man has said or heard Havdalah already, the woman should recite for herself.

The dual Havdalah – in davening and on the cup

The Gemara (Brachot 33a) teaches us that the Mitzvah of Havdalah has gone through transition several times. Even if we say that it is a Mitzvah *de'Oraita*, Chazal are instructed to define how to execute the Mitzvah.

The conclusion is that Havdalah can be recited either on the cup or in davening, preferably both.

The Gemara explains that for this reason, if one forgot to mention Havdalah in davening, he is not required to correct his omission, since he can simply correct it by making Havdalah on a cup of wine.

Rav Chisda asks Rav Sheshet – what about if he got both wrong? Rav Sheshet responds that in that case, he must repeat.

We learned a few interpretations of this conversation:

Meiri: If one forgot to recite Havdalah in davening, and he does not have a cup, he must repeat the davening. Otherwise how will he recite Havdalah? The question was referring to one who forgot to recite Havdalah in davening, continued davening assuming that he could do it later with a cup, and then realized that he does not have wine. Do we say that since his choice to finish davening is legitimate, albeit mistaken, he does not need to repeat the davening? The answer is that he does

Rosh: Rav Chisda's question is: If one omitted Havdalah in his davening, and then ate before making Havdalah, would that require him to repeat the davening? The answer is that he should. There is a difference between forgetting Havdalah, and ignoring it. The Rashba suggests a similar mistake – one who performs a *melacha* before Havdalah.

Based on the Griz (Shabbat chapter 29:5), we proposed that there is a difference between these two. Performing a *melacha* before Havdalah is a desecration of Shabbat. We must not do melachot until after we've said Havdalah. Eating before Havdalah is a "desecration", demonstrating disdain, to Havdalah. So the first may be a desecration of Shabbat, but the fine one must pay for that error has nothing to do with Havdalah. The second is a Havdalah error, therefore the fine of repeating davening to ensure saying Havdalah is appropriate. For this reason, The Biur Halacha (294:1) and the SSK

(59:7) say that if one ate before Havdalah, he should repeat davening, but not if he did a *melacha* before davening.

Rabbi Akiva Eiger and the Eliya Raba say that either way, one should repeat davening. But the Elya Raba says that if one recited ברוך המבדיל בין קודש לחול, he is not required to repeat the Bracha.

Now that we've learned about the obligation to make Havdalah, we will learn about the details of how it is done in the following unit.